

FELSEFE VE İÇTİMAİYAT

Mecmuası

Üç ayda bir çıkar

Türk felsefe Cemiyetinin resmi organıdır

Müdürü : Mehmet Servet

Müessisi : Agâh Sırrı

Müdürlük — Muhterem okuyucularımıza

M. Şekip — (Pierre Janet) - nin ruhiyat sistemi.

M. Bonnaïous — Sociologie et géographie humaine.

A. Franceschini — İtalyanın muasır felsefe cereyanları.

NOTLAR VE TENKİTLER

M. Servet — İktisadî Mezhepler Tarihi (Gide ve Rist)

HULÂSALAR VE TAHLİLLER

Emile Bréhier, *Histoire de la philosophie allemande*. — D. Parodi, *les bases psychologiques de la vie morale*. — Harold Höfding, *Les conceptions de la vie*. — H. Sée, *Science et philosophie de l'histoire*. — Ch. Blondel, *Introduction à la psychologie collective*

MEVKUTELER

Publications of the American Sociological Society. — Giornale Critico della Filosofia

Adres : İstiklâl Lisesi, Şehzadebaşı, İstanbul

Hüsnütabiat matbaası

İSTANBUL

1929

değil, bu taharrilere bir methal yazmak istemiş olan müellif kitabını ikiye ayırmıştır. Birinci kısım "Maşerî ruhiyyat" tarihine tahsis edilmiştir. Müellif Comte, Tarde ve Durkheim'in telâkkilerini tahlil ediyor. Bu nazariyeler arasında prensipler cihetinden bir fark vardır. Meselâ Durkheim için cemiyet bir şeniyettir, Tarde için bir mücerret fikirdir. Mamafih her iki müellif te bir noktada uyuşuyorlar denebilir: her ikisi için de insan çifttir. Hayvan olması cihetinden zihni hayatı uzvî hayatını inikâs ettirir. Ruh olması itibari ile insanda yaşayan cemiyet ve medeniyettir. Müşahade eylediğimiz bütün insan ruhları tamamen içtimaileşmişlerdir. Bu hal psychologie collective araştırmalarının meşruiyetini ispat eder. Lâkin Blondel ilmin menşei hakkında Durkheim tarafından serdolan iddiayı kabul etmiyor. İlmî hakikatî araştıran zihni faaliyetlerin din vasıtası ile cemiyetten doğduğunu kabul etmeye imkân görmüyor. "Totem dini ve Einstein-in fiziki, her ikisi de kâinatın tefsirleridirler. Buna rağmen ikisi arasında insan ruhunda esaslı bir inkılâp vücudâ ge'miş gibi gözüküyor. O suretle ki aradaki tarihî ittisali mantikî ve tekevvünü bir ittisal haline ifrâğ etmek imkânı kalmamıştır." s.98-99.-Maşerî ruhiyat bütün zihin hayatını izah edemez.

Bu ihtiraz kayıtlarını koyduktan sonra müellif kitabının ikinci kısmına geçiyor. Burada maşerî ruhiyata taallük eden bazı umumî ruhiyat meseleleri tetkik olunmaktadır. İdrâk, hafıza ve teessür hayatı hakkındaki bu sahifaları müellif psychologie collective tetkiklerinden birer misâl olarak arz etmektedir.

M. İ.

MEVKUTELER

Publications of The American Sociological Society (Amerika İctimaiyat Cemiyeti Neşriyatı) vol. xxii, 1928. s. 353 The University of Chicago Press, Illinois.

Amerika İctimaiyat Cemiyetinin 1927 senesi umumî kongresinde okunan rpaorların müşterek mevzuu şu olmuştur: Ferdin cemiyetle olan münasebatı. Aşağıda hülâsalarını neşrettiğimiz makaleler, bu esas mevzuu muhtelif noktalardan tetkik ediyorlar:

W. I. Thomas, *The behavior pattern and the situation (Bahavior enmuzeci ve vaziyet)* . - Makale, behavior meselelerinin tetkikinde kullanılabilecek dört noktaya aittir: 1) attitude-ler, 2) kıymetler, 3) adaptation şekilleri, 4) külli vaziyet (total situation). Muharrir, bu amillerin her

hangir mücerret bir ruhi prosesteki tesirlerine işaret ediyor. Burada, dördüncü onkta (küllî vaziyet), ruhiyat, çocuk ruhiyatı, psychiatrie, criminologie, terbiye, ve kitle ruhiyatı gibi sahalardan alınan malûmat ile tetkik edilmiş: ve içtimaiyatçıların, bu yolda temas etmeleri lâzım gelen problemin tipleri gösterilmiştir.

Arthur Evans Wood, The place of the community in sociological studies (İçtimai tetkiklerde cemaatin mevki) .- Cemaatin, içtimai bir zümre olmak itibarile mahiyet ve manasını gösterdikten sonra, cemaat tetkikinde faydalı olarak kullanılan üç tarz ve usul takip edilmiştir: (1) Survey, cemaat hayatının muhtelif cephelerini müşahede ve mesaha eder, (2) tasviri tetkikler, mahallî cemaat hayatını bir küll olarak ve hareket halinde tetkik eder, ve bu cemaatlar ile şahsiyetleri, adet ve ananeleri ve mensuplarının içtimai behaviorleri arasındaki münasebetleri mutlâa eder. Bu gibi tetkikler esas itibarile organiktir; müesseselerin cemaat hayatındaki dinamik münasebetlerini ve fonksiyonlarını gösterir, şahsiyetin cemaat içerisindeki rolüne ehemmiyet atfolunur. (3) Üçüncü cemaat tetkiki usulüne de ideolojik tetkik denebilir. Bu da, bize, ideal ve ütöpik bir cemaat teşkilâtı planını verir.

C. M. Child, Biological foundations of social integration (İçtimai tamamiyetin biyolojik esasları) .- Uzviyetin nizamlı bir küll olarak hareket ettiği hakikatı, bazı nizam veren itimamcı (integrating) amillerin mevcudiyetini ilham ediyor. Son senelerin biyoloji tetkikatı gösteriyor ki, en basit uzviyetler müstesna olmak üzere, bütün diğerlerinde, fizyolojik tamamiyet, fizyolojik bir hakimiyetin teessüsünden hasıl oluyor.

Tecrübe isabet ediyor ki, bu hakimiyet nizam verici ve itimamcı hakiki bir amil, fiili (actual) bir hakimiyettir. İptidai hakimiyet bir otokrasiyi, veya müdir ve hakim bir sınıflı gösteriyor, fakat ferdî inkişafın ve tekâmülün terakkisi ile fizyolojik tamamiyet gittikçe mudilleşiyor. Tali hakimiyetler muhtelif şekillerde gözükür; hepsi umumî hakimiyete tabidir, ve hakimiyet gittikçe temsili (representative) olur, yani, tâbi kısımlar gittikçe hakim sahalara tesir etmeye muktedir olurlar. Daha yüksek hayvanlarda ve insanlarda gördüğümüz hakimiyetin mekanizmesi, daha yüksek bir derecede temsili olduğu gibi, hemen hemen tasavvuru gayri kabil derecede mudil ve yüksek bir tamamiyeti haizdir. Fizyolojinin sahası altında tetkik edilen içtimai tamamiyetler, biyolojiste, yeni ve vahdetli bir şey olarak değil, canlı protoplazmaların behaviorünün daha geniş ve müterekki bir inkişafı ve mudilliyeti olarak görünür. İçtimai tamamiyetin esasları, biyolojiste göre, insan veya hayvandaki en basit içtimai

proseslerde değil, fakat protoplasmanın muhitleri e reaksiyonlarda bulunmak, bu reaksiyonların tesirlerini (effect) intikal ettirmek (to transmit), ve muahhar behaviorün karakterine tesir eden geçmiş reaksiyonların hatırasını saklamak kabiliyetindedir.

Frank H. Hanks, *Organic plasticity versus organic responsiveness in the development of personality* (Şahsiyetin inkişafında uzvî aksül'amel kabiliyetine karşı uzvî plastisite). Uzvî, asabî veya zihnî plastisite, uzvî ve zihnî hayatın muhit tarafından şekle sokulduğu noktai nazarını vasi mikyasta ifade ediyor. Halbuki uzvî plastisite hakkındaki diğer noktai nazarın esasını şu vakıalar teşkil ediyor: (1) tenbih (stimulus) uzviyete enerji nakletmiyor, sadece uzviyetin muhtevi olduğu psiko-fizik enerjinin boşalmasına hizmet ediyor. (2) Uzvî bünyeler muhitlerinin tenbihleri karşısında "selective," - dirler; yani bazı tenbihlere aksül'amel yaparlar, bazılarına yapmazlar. Şu halde uzviyet muayyen bir tenbihe aksül'amel yapıp yapmayacağını tayin eder. Bunun gibi aksül'amelin nev'ini de tenbih değil, uzviyetin mahiyeti tayin eder. (4) Tenbih aksül'amel ile mütekaabilen münasebettar değildir, aksül'amel yapan uzviyetin mahiyeti de araya giriyor.

Uzvî alemdeki tenbih ve aksi tesirde vaki olan bu şeyler, ruhî alemde de caridir. İtiyat, hareket, heyecan, ve zekâdaki meknî tehalüflerin şiddetine rağmen her fert, bir takım hudutlar dahilinde, aksül'amel yapacağı tenbihleri intihap etmek iktidarına maliktir; bu tenbihlere kendine mahsus bir tarzda aksül'amel yapar, ve bu suretle kendi alemine karşı cümlei asabiyesi ile aksül'amelini arzeden bir şahsiyet iktisap eder. Bir görüşe göre ferdin muhtelif içtimâî vasatlar dahilinde azçok farklı şahsiyette olması lâzımdır; muharririn görüşü ise her cihetten buna mugayirdir. Fakat bu görüş, içtimâî muhitin muayyen tekevvünî bir teşekkülü (constitution) ancak muayyen bir modele göre vücuda getirebileceği tarzındaki hatalı fikirden uzaktır. Şahsiyetin inkişafındaki dinamik âmilleri derunî enerjilerde ve istidatlarda, ve içtimâî vasat dahilinde olmaktan ziyade aksül'amel temayüllerinde buluyor.

E. B. Reuter- *The personality of mixed bloods* (Melez kanların şahsiyeti.). Şahsiyetin, ferdin azası olduğu büyük grubun karakteriyle muayyen bir münasebeti vardır. Aynı zamanda şahsiyetin şeraiti, ferdin cemiyet içindeki mevkîi ve rolü ile teayyün eder. Halkın ihtilâtını neticesi olarak muhtelif melez kanlı gruplar çıkmış, ve zümre hayatında karakteristik bir fonksiyon teşkil etmiştir.

Melez kanlı zümrelerin hususî vaziyetinden ve melez kanlı fertlerin

ırklar arasındaki rolünden dolayı melez kanlar karakteristik şahsiyetleri inkişaf ettirir ve muayyen şahsiyet tiplerini birbirine yaklaştırır.

L. L. Bernard, A psycho-sociological interpretation of magic (Sihrin psikososyologik tefsiri) Bu makalenin maksadı şunları göstermektir: (1) sihir, saf şeklinde, bir şahsın kendi iradesini doğrudan doğruya diğer bir şahsın veya şeyin iradesi üzerine tahmil etmeğe teşebbüs etmesidir; (2) iradenin doğrudan doğruya tahmili, nefsin veya eşyanın iptidai tarifinin hususi karakterine bağlıdır, (3) teknik müşkülâtı bilvasıta usullerin veya aletleştirilmenin (instrumentalization) kullanılmasına sevk etmiştir, (4) aletleştirilmenin kontrolü aletlerin ve muhitin psiko-fizik tahliline sevk etmiştir, (5) bu da tekrar tedricen sihir nazariyesi veya bilâvasıta şahsi irade nazariyesinin yerine geçen kontrolü tabii veya ilmi izahının inkişafına sevk eder. Makale, ferdin muhitinde cemiyete ve diğer eşyaya olan münasebetini tahlil ediyor

F. H. Allport "Group,, and "Institution,, as concepts in a natural science of social phenomena. (İçtimai hadiselerin tabii ilminde mefhum olmak itibarı ile "zümre,, ve "müessese,,). - Makalenin mevzuu, içtimai hadiseye, tabii ilimlerin metodolojisi ile nüfuz etmek imkânı olup olmadığını tetkik etmektir. Bunun için de içtimai ilimlerdeki "zümre,, ve "müessese,, gibi mefhumların, tabii ilimlerin usulleri vasıtasıyla tetkikine müsait olup olmadıkları mutalâa olunuyor, ve tabii hadiselerin merteye merteye mudiyeti fikri kullanılıyor. Zümre mefhumu tabii ilimlerin beş kriteriyomuna göre mukayese ve tetkik edilerek netice itibarıyla şuna varılıyor: içtimai hadiseyi tarif etmek için "zümre,, ve "müessese,, mefhumlarını kullanarak bunları tabii ilimlerin hadiseleri ile mukayese edersek görürüz ki, hakikatta içtimai ilmin kendisine mahsus bir sahası olmakla beraber, bu ilmin diğer tabii ilimlerin aynı olması imkânsızdır. Bununla beraber, tabii ilimler usulü, içtimai hadiselerin maşeri görünüşünü izahta faydalı olabilir. Bu bilhassa gai (telic) tetkiklerde meselâ içtimai kontrol noktai nazarından ehemmiyetlidir; fakat içtimai ilimde gaiyetçi tetkikten mada yol olmadığını iddia edenler mantikî esaslara malik değildirler, ve tabii ilimler metodolojisi altında mefhumlarını tetkike mecburdurlar.

D. Sanderson, The relation of the farmer to rural and urban groups. (Çiçinin ziraat ve şehir zümreleri ile olan münasebetleri) 1900 den evvelki zamanlarda zirai mıntakalarda içtimai hayat pek müteferrik idi. 1900 den sonra terakki eden muhabere ve münakale vasıtaları ile bu hudut vasi mikyasta genişlemiştir. Hali hazırda küçük şehirlerle ona tabi ziraat mıntakaları arasında mütezayit bir alâkalar

tamamiyeti vardır. İktisadî sahaların inkişafında, sanayiî ve işin temerküzü ve zirai şehirlileştirme (urbanization) usulü ile "regionalism", prensipî, şehri-zirai olan içtimai-iktisadî sahaların bu tamamiyetini ihzar etmektedir. Ziraat halkı gittikçe şhir halkı oluyor. Bu suretle köy ile küçük şehir arasında "gayri kabili [taksim bir menfaat,, inkişaf ediyor. Daha iyi bir terbiye ve daha geniş bir tecrübe ile ziraatçılar eski aşağılık mevkilerini terketmekte ve şehir halkı ile istifadelerde müsavi bir mevkiye malik olarak birleşmektedir. Tarihte ilk defa olarak çiftçi, şehir kakimiyeti iddia edebilecek bir mevkiye geliyor. Zirai medeniyetin terekkişi, ziraat halkının şehirliilerin müstefit oldukları faydaları istihsal ettiği ve bununla beraber gene ziraat hayatının esas kıymetlerine sadık kaldığı bir dereceye, ve ziraat halkının mahallî cemaatlarının içtimaileşmesini teshil etmeğe bağlıdır.

E. W. Burgess- The family and the prerson. (Aile ve şahıs).- Tarihi aile, umumî olarak, cemmiyetin iptidai bir müessesesi diye tanılıyor. Modern aile ise, kendisinin orijinal maşerî faaliyetlerini kaybetmesiyle, hepsini değilse bile bir müessese olmak seciyelerinin bir çoğunu terketmiş ve sadece bir takım şahsiyetlerin vahdetinden ibaret bir hale gelmiş gibidir. Ailenin hali hazırda rolü, harsî irsiyetlerin intikali, ve azasının şahsiyetinin inkişafı için bir vasıta olmaktan ibarettir. Bu makalede bazı fertlerin kendi ailelerine ait naklettikleri vakıalar da, yaşayan ve değişen aile münasebetlerini, kaybolan ve zayıflayan aile bağlarını gösteriyor. Bu itibarla, şahsın aile gibi bir zümre içerisindeki rolünün menşe ve inkişafını tetkik etmek hususunda fertlerin hayatlarını nakletmek usulü vaitkâr bir usul olarak görünüyor.

Lawrence K. Frank.- Physiological tensions and social structure (Fizyolojik gerginlikler ve içtimai bünye). - Bu makalenin ileri sürdüğü nazariyeye göre içtimai hayat ahşai (visceral) gerginliklerin aile ve zümrelerin müeyyide ve nehiyelerinin (inhibition) icabatına göre idare edilmesini öğrenmenin bir mahsulûdur. Tatmin edilmek ihtiyacında olan gerginliklerin, mesane ve miayı mustakımda zuhur eden tazyiklerin darbe, ağrı, hayret ile uyanan aksül'amellerin, ve bülûğ ile başlayan husuşıleşmiş cinsiyet gerginliklerinin cemiyetteki tabular, şahsî ve hususî milkiyet masuniyeti dediğimiz şeyler karşısında tanzim ve idaresini öğrenmekle umumî *behavior* enmuzeçleri teşekkül ediyor. Tabular ve masuniyetler her bir şahıs tarafından muhtelif surette kendi içtimai, iktisadî, siyasî, irkî ve cinsî vaziyetlerine göre idrâk edildiği nisbette içtimai teşkilât dediğimiz şey meydana geliyor. Teşkilât dediğimiz şey bir antiteler, eşya veya eşhas zümresine verdiğimiz bir tabirdir. Bu antitelerin,

eşya veya eşhasın her biri, zümrenin diğer uzuvlarına içtimai olsun, siyasi olsun, iktisadi olsun, askeri, veya ailevi olsun aksül'amel yapmakta tipik bir tarza maliktir.

Ellworth Faris, The sects and the sectarian (Tarikatlar ve salikleri). - Münzevi dini tarikatlar gerek müesseselerin, gerek şahsiyetin sosyolojisi için ehemmiyeti haizdir. Tarikat bir *disorganization* devrinde zuhur eder. ve cemaatin bir küll halinde *redintegration* onun bir cephesidir. Her bir tarikat kuvvetlerin vahdetli bir *Constellation*-u olduğu cihetle partikülarist sebep tayinleri manasızdır. Bir tarikatın ilk kadrosu iltihak ve inzıman ile genişler, ve ekseriya tarikatın mümeyyiz vasıfları bil'hare olan iltihaklarla taayyün eder. Tarikat, kat'iyyen kimseyi azası olarak intihap etmez. Tarikat iptidai bir kabileye benzer ve şahsiyetleri zümra hayatının sübjektif cepheleridir. Tarikatın hayatını idame ettiren muharrikler onu başlatan muharriklerden çok ayrılır. Tarikatın müdafasındaki polemik iddialar Pareto'nun *dérivation* -larına tekabül eder. *Dérivation* -lara ilâveten Pareto'nun *residu*-lerini hatırlatan dahili *attitude*-leri tetkik etmek mümkündür. Bir tarikat geniş bir *residu*-ler tenevvuu ile hareket eden azalarını birleştirebilir.

Charles H. Cooley — Case Study of Small Institutions as a method of research (teharri usulü olmak üzere küçük müesseselerin vakayi tetkiki.) — Behaviorism geniş manası ile, hayatın uzvi proses noktai nazarından tetkiki demek gibidir, ve bu itibarla muharrire behaviorist olduğunu ifade ediyor. Behaviorism noktai nazarı ilmi malûmatımızın kriteriyomlarında esaslı bir değişiklik vücade getiriyor. Behaviorist esas itibarile uzviyetçidir; (Conformation)-ları, enmuzeçleri, sistemleri, mihaniki ölçülerle tetkik etmez. Muharrir nazaren kat'iyet aletlerimiz hadiseleri cansız vahdetlere ırcı etmekten ziyade, canlı küllerin bir ifadesini verebilmelidir. Kemmîleştirme (quantification) faydalı olmakla beraber, fizikte olduğu gibi, nihai kriteriyom değildir. Gerçi istatistikte, behaviorist olabilir; fakat şahsiyetlerin bütün külliyyetini tetkik edebilecek bir usul değildir, ve ruhiyat ile terbiyede, ki bunlarda ferdî uzviyeti anlamak esastır, ihtiyatla kullanılabilir. Behaviorist ilmin gayesi esas hareketlerin (acts) tam (complete) bir surette idrak olunması, anlaşılmasıdır. Bunun gibi içtimaiyat ta beşeri hayatı filî bir surette, dramatik bir faaliyet olarak görmeyi ve kaydetmeyi istihfaf eder. Tekniği Köhler - in sinema filimlerine benzeyen bir nevi tasvirden ibarettir. Bunun için ilmi tabirlerle edebi tabirlerin zıt tabirler olduğu fikri terketmelidir. Edebi bir lisan teknik, tam, disip-

ne de disiplinine müteallikti . Bu reformanın gayesi daha derin , katolikliğin ta esas bünyesine dokunmaktır . Gioberti felsefesinin neticesi, dinî enfüsilihtir : iman, hüküm ve nufuzun (autorité) , (hiérarchie) nin , vahiyle malûm olan hakikatin ve nihayet Allahın da merkezî olmuş olan şuurun bir mahsulüdür. Hassaten katolik aleyhtarı olan muasır lâyük tefekkürü derunî faaliyetin bir ifadesi sıfatile taktir ile kalmış , ondan öteye gitmemişti . Reformanın enfüsiliği ise, bu faaliyet , cın olmak itibariyle (transcendent) ve fakat mahsulü olduğu fikre nispetle (immanent) olan bir dinî mevzuu yaratılmasına kadar ileriye götürdü .

Giobertinin vaziyeti katolikliğin kuvvanî (dynamique) bir tefsirini yapmanın imkânsızlığını sarahaten ispat etmektedir . Filvaki, mülhem bir kelâmın layütebbedelliğine istinat eden bir sistem hiç bir zaman külliye (extrinsèque) olan bir zihniyet ve noktayı nazar tarafından izah edilemez. (Immanence) ın imani (transcendence) ın dinî değildir . Giobertinin dinî enfüsiliği , bir ananevî dinî imanın son haddine vasil olmakta , diğer cihetten de, (transcendentalisme) ın inkârıyla (protologie) nin mutlak bir ilim olarak ilâhiyata, (théologie) ye karşı têsisini hazırlamaktadır .

(An . x . n . 2 . mars - Avril . 1929) . - Bernardino Varisco, *la Verità (Hakikat)* . Roma Darülfünunu nazari felsefe profesörü, bu mühim makalesinde, derin bir hakikat nazariyesinin çerçevesini çizmektedir. Evvela cüzî ve mahsus (sensible) hakikatler ile zarurî ve küllî hakikatleri birbirinden ayırıyor, ve bu suretle her hakikat n, nefsin esas faaliyetine raci olacağını ispat ediyor. Nefsin bu faaliyeti, bilginizin bütün ihtibarî amillerine kendi damgasını vurur; ve binnetice hakikat, nefsin, külliye içindeki faaliyetinden başka bir şey olmaz. Varisco diyor ki, bütün bilgilerimiz için hasseler zarurîdir; fakat bunlar küllî zarurî, yani aklî bir hakikatî te ise muktedir değildirler. Hatta daha doğrusu bunlar, cüzî bir hakikat tesisine bile muvaffak olamazlar. Bunun manası şudur: Biz bir şeyi gördüğümüz zaman, mevzuu bahsolan, sadece görülmüş bir şeyin münfeil bir mevcudiyeti değildir. Bir ihsas ameliyesi içinde, kendi kendimizi, bir mevzu karşısında nefis olmak üzere idrak ederiz; ve o zaman, görülen şey ile görüşümüz (vision) arasında bir tefrik yaparız. Hassî olmıyan unsurları muhtevi bir hüküm ianesil , kendi görüşümüzü tastik ederiz. — Binnetice, hiç bir ihsas bize aklî faaliyetimiz olmaksızın, cüzî bir hakikat dahi veremez. Fakat zarurî ve küllî olan hakikatler, tecrü'e tarafından tevhit edilmiş olmasalar bile, bu ihsas olmaksızın mevcut olamazlar. Hakikat, demek oluyor ki, bir faaliyet vasıtasıyla meydana getirilmiş bir (initiative) ın mahsulüdür. Bu faaliyet gayri sabit ve mütehavvil olamaz; zira mütebeddil olan bu faaliyetten

husule gelmiş bir bilgi hiç bir zaman zaruret ve külliyet gibi vasıfları haiz olamaz. Binnetice aklı hakikatlerin esası, küllî ve bütün fertlerde nev'i şahsına münhasır olan bir faaliyetten mütevellit olduklarını kabûl etmek lâzımdır. Şu halde muharrir iki mesele vaz ediyor: 1) sadece faaliyet diyebileceğimiz bu küllî faaliyet, fertlerde ne suretle tahassul ediyor. 2) başlı başına nazarı itibara alındığı taktirde, bu faaliyetin vasıfları hangileridir? Bundan sonra müellif şeniyet ve tecrübe arasındaki münasebetleri tayine geçiyor. Haricî diye tavsif edilen şeniyete nispetle, biz kendimizi, müdrik olan nefis, ve şeniyeti de idrak edilen mevzu diye biliyoruz. Hiç bir bilgi yoktur ki aynı zamanda tefekkür faaliyeti olmasın; fakat tefekkür ve afakî bilgi arasında bir tefrik yapmak lâzımdır. Filhakika, idrak etmek için her vakıt, daha doğrusu hemen her vakıt, aklı bir usûl vazetmek lâzımdır; halbuki afakî bilgi, daha fazla gaî sabitiyeti içinde, ancak bu usulün bir neticesini teşkil eder. Bu aklı usuller sahih olabilmek için, mantikî kanunlara itaat etmeleri lâzımdır, ve zaten de bütün bir ameliye silsilesi neticesinde olarak husule gelirler. Zarûrî ve küllî fikir olmak itibariyle, tefekkürümüz de bu tarzda işler. Fakat şeniyetten bahsolunduğu zaman, bizim mahzâ enfûsî tefekkürümüz değil, sadece düşünülen ve tanılan mevzu kasdolunur. Fakat her mevzu bize ancak bir tecrübe vasıtasıyla malûm olur. Şu halde şeniyeti bilmek aklı tefekkürümüz içinde tecrübeyi bir sistem haline ifragdan ibaret kalıyor demektir. Mâmâfî, tecrübeye bile aklın mevcudiyet ve faaliyetini kolayca görmek mümkündür. Filvaki, tecrübe sahasında, biz, aklın faaliyetini (derunî tecrübe) ve münfeiliyetini (fizikî tecrübe), yani nefsi, mevzuu, zaman ve mekân münasebetlerini, illî rabıtayı, ilh. birbirinden ayırırız. Bütün bu unsurlar mantikî tefekküre, faaliyete dahil olan mefhumlardan başka bir şey değildirler. Bu mefhumlar bütün tecrübelerimizi teşkil edici âmillerdir, yâni, demek oluyor ki tecrübemiz aklımızı tazammün eder.

Evvelâ, ferdî tecrübemiz bize bir mûta gibi görünür. Şu halde bir maksada matuf o'arak yaptığımız bir sistemleştirme ameliyesinin, hatta tecrübeye bile dahil olmayan bir aklı münasebetler mecmuundan ibaret olmuş oluyor. Fakat tecrübenin bu tarzda bir mutalâası mütenakızdır; zira gördük ki tecrübe bize ancak aklı olarak mûtadır, yani bilâvasıta bir mûta olamaz. Demek oluyor ki tecrübe küllî faaliyetin-ki bizzat zarurî tefekkürdür-mahsulüdür. Faaliyeti nazarı itibare alırken fert, tefekkürünün hudutları içerisinde harice çıkmıyor. Ferdin faaliyetle olan irtibatı bizzat tefekkürünü teşkil edici bir unsur olarak bulunmaktadır. Neticede, M. Varisco şuna da işaret ediyor ki hakkıyla bilmek hakikat halde bilgilerimizden haberdar olmak demektir. Zira şüphesizdir ki, bilginin inkişafının son haddi bizi bütün bilgilerimizden haberdar olmak imkânını bahşeden prensiptir.

Biz buna kabli (a priori) diyeceğiz. Haberdar olmak meselesi, nevi şahsına münhasır olan a priori için mevcut değildir. Demin ferdin faaliyet ile nasıl esaslı irtibatta bulunduğunu ve eğer bu irtibatı nazarı itibara almazsa nasıl bizzat kendi tefekkürünün de manasını tamamen kaybedeceğini, hatta zarurî bir tefekkür inkişaf ettirmeye gayri muktedir olacağını görmüştük. O halde ferdin faaliyetle irtibatını (a priori) teşkil ediyor: Şu halde bu irtibatın mahiyetini daha iyice tebellür ettirmek icap eder. Şöyle bir sual irat edilebilir:

Aceba faaliyet fertlerin şuurunu da ihtiva eden ayrı bir şuur mudur, yoksa böyle bir şuura malik olabilir mi, ve nihayet acaba yalnız fertlerde mi şuur haline gelebiliyor? Birinci hal tarzı (théiste), ikincisi ise (panthéiste) dir. Müellif, bu noktanın münakaşasını sonraya bırakarak, kendisinin (théiste) olduğunu, aynı zamanda da bu iki nazariyenin her hangi birinin (a priori) nin akli zaruretlerini tatmin etmek kabiliyetini haiz ise mutlaka bunun galebe edeceğini teyit ediyor.

A. F.